TİMARLI SİPAHİLERDE TEKAÜDLÜK (EMEKLİLİK): SARUHAN SANCAĞI ÖRNEĞİ (1699-1774)*

Mustafa CEYLAN**

Öz: Bu makalede Osmanlı askerî yapısında önemli bir yere sahip olan timarlı sipahilerde emeklilik (tekaüdlük) tatbikine değinilmiştir. Bu askerler arasında yaşlanmış, seferlerde yaralanmış ve görevdeyken hastalanmış sipahilere emeklilik (tekaüd) hakkı tanınmıştır. Zikrolunan sipahilere emekli maaşı olarak dirlik verilmiştir. Seferlere katılacak durumda olmayan bu askerler dirlikle finanse edilmiştir. Çalışmada Saruhan Sancağı perspektifinde timar sisteminin bozulma dönemi kapsamında yer alan 1699-1774 yılları arasındaki timarlı sipahilerin nasıl emekli olduklarına, bu emekliliğin hangi şartlarda son bulduğuna ve bu emekli askerlerin ellerinde bulunan dirliklerin kimlere intikal ettiğine dikkat çekilecektir. Bu çalışmanın temel kaynağı 24 timar rûznâmçe defterinde yer alan Saruhan Sancağı'na ait tezkire suretleridir. Bunun haricinde cebelü bedeliyesi defterlerinden faydalanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, sipahi, tekaüd, dirlik, Saruhan Sancağı.

Benefits System of Timarli Sipahis: The Case of Saruhan Sandjak (1699-1774)

Abstract: This article addresses the temporary benefits (tekaüdlük) system of sipahis, (Timariots) who played an important role in the Ottoman military structure. Those who aged or were injured in campaigns, or simply became ill while on duty were granted temporarily the revenues from a *dirlik* plot of land as a form of compensation. This paper is an empirical study of timarli sipahis in the Saruhan *Sanjak,* 1699-1774, who were unable to participate in campaigns and they were hence financed with a *dirlik*. Copies of the *tezkires* (appointment documents) of the Saruhan Sanjak found in the 24 *timar rûznâmçe* registers as well as *cebelu bedeliyesi registers* are consulted to determine the conditions for the cancellation of the benefit, and the identity of those who became subsequently beneficials through the prism of the deterioration of the after the cancelation of the timar system.

Keywords: Ottoman State, sipahi, benefits, dirlik, Saruhan Sandjak.

---

* Atıf Bilgisi / Citation: Ceylan, M. (2026). Timarlı Sipahilerde Tekaüdlük (Emeklilik): Saruhan Sancağı Örneği (1699-1774). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (44), 327-344.

Geliş ve Kabul Tarihleri / Date of Arrival and Acceptance: 11.04.2025 - 25.05.2026

Bu makale Turnitin benzerlik programı ile kontrol edilmiştir. / The article was checked with Turnitin.

Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar / The authors provide the following information.

Araştırma ve Yayın Etiği / Research and Publication Ethics: Bu çalışmada Committee on Publication Ethics (COPE) kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Yazarların Katkı Oranı / Authors' Contribution Rate: Bu makale tek yazarlıdır.

Açıklama: Bu makale, Prof.Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ danışmanlığında hazırlanan "Karlofça'dan Küçük Kaynarca'ya Giden Yolda Timarlı Sipahi Olmak: Saruhan Sancağı Örneği (1699-1774)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü doktora öğrencisi. E-posta: mustafa.gazal51@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1893-6742.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde maaşlı yahut timarlı devlet görevlilerinden çeşitli sebeplerle emekliye sevk edilenlere *mütekaid*, bu usûle *tekaüde ayırmak* denirdi. Askerî zümreye mensup vazifelilerden yaşlılık, hastalık veya malûliyet sebebiyle tekaüde ayrılanlara maaş bağlanırdı. Bu maaşlar ya devlet hazinesinden karşılanır yahut kişiye maaşı mukabilinde dirlik tahsis edilirdi (İpşirli, 2011, s. 340). Mütekâid timarlı sipahilerin maaşı yalnızca dirlik gelirlerinden oluşurdu (Gökmen, 2024, ss. 8, 19).

XVI. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı ordusunun etkin askerî birliklerinden olan timarlı sipahiler, ateşli silahlar ve ağır zırhla teçhiz edilmiş yeniçeri, sekban, saruca ve leventlerin ön plana çıkmasıyla önemlerini büyük oranda kaybettiler (Agoston, 2003, ss. 135-136). Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nde siyasi, sosyal ve ekonomik krizlerin derinleşmesi timar sistemi de dahil birçok kurumu olumsuz etkiledi. Her ne kadar tımar sisteminin ıslahına yönelik gayretler fayda vermese de Osmanlı merkezi hükûmeti gitgide disiplinsizlikleri artan bu süvari birliklerini lağvetmemiş, sipahilere tekâüdlük haklarını vermeye devam etmiştir.

Öte yandan XVIII. yüzyıldaki emekli timarlı sipahilere dair bilgiler, Saruhan Sancağı gibi bazı müstesna sancak kayıtları dışında oldukça sınırlıdır. Şehzade sancağı olması sebebiyle defter kayıtlarının daha mütekamil olduğu Saruhan Sancağı'na ait muasır timar rûznâmçe defterlerindeki çok sayıdaki dirlik kaydı sipahilerin emeklilik sürecine, emekli olma şartlarına, bu süreçte yaşanılan problemlere ve emekli askerlerin dirlik intikaline dair sarih bilgiler sunmaktadır. Nitekim bu çalışmada bahsedilen kaynaklar ışığında sipahilerin emeklilik sebepleri, emeklilik halinin iptali ve tekâüd timarlarının kimlere intikal etiğinin tespiti Saruhan Sancağı örneği üzerinden tetkik edilecektir. Mütekâid sipahilerden tahsil edilen cebelü bedeliyyesinin muhtevası ve niceliği ulaşılan verilere istinaden tahlil edilecektir. Böylece, Saruhan Sancağı penceresinden emekli sipahilerin genel bir profili çizilmeye çalışılacaktır.

1. Timarlı Sipahilerin Genel Profili

Osmanlı Devleti'nin taşra yönetiminde temel idârî, askerî ve iktisadî sistemi olan tımar düzeninde, toprağı işleyen reaya ile devlet arasında vergi tahsili ve asayişi sağlayan timarlı sipahiler kritik rol oynardı. Timarlı sipahiler savaşa hazır tam teçhizatlı cebelü beslemekle mükellefti (İnalcık, 2003, s. 113). Cebelülerin kökenine dair farklı görüşler mevcuttur: Uzunçarşılı, cebelülerin timarlı sipahilerin savaşta esir ettikleri veya parayla satın aldıkları kimselerden oluştuğunu ileri sürerken (1988a, ss. 568-569), Akdağ, onların Müslüman olduklarını fikrini savunmuştur (1945, s. 429). Emecen'in bu

hususta; sipahi dirliğindeki köy ahalisinden cebelü seçebildiği gibi dirlik edinme şansı daha yüksek olduğu için kendi oğullarını veya akrabalarını da cebelü olarak yanlarında sefere götürebildiklerine dair tespiti cebelülerin kökeni hakkında izah edicidir (1993, s. 189). Pal Fodor, Emecen'in sipahinin oğlu ve akrabalarını cebelü olarak kaydettirme fikrine katılmakla birlikte Balkanlar'da cebelülerin büyük kısmının Hristiyanlardan ve azat edilmiş kölelerden oluştuğunu savunmuştur (Soyudoğan, 2021, s. 141). Soyudoğan'a göre ise, Balkanlar'daki dirlik sahiplerinin cebelüleri ağırlıkla gayrimüslim olduğunu ve cebelüler üzerinde fikir beyanında bulunanların kısmen de olsa doğruluk payı olduğunu kabul etmektedir (2021, s. 165). Öte yandan XVI. ve XVII. yüzyıllarda Anadolu ve Rumeli eyaletlerinde toplamda 33.000 civarı cebelü bulunduğu dikkate alındığında (Üçok, 1944, ss. 86-87) savaş şartlarında sadakatlerinin temininin zorluğu sebebiyle bu denli büyük bir askeri gücün sadece esir ve kölelerden oluştuğu fikrine ihtiyatla yaklaşılması icap eder.

Kanuni Sultan Süleyman döneminin sonlarına değin başarılı bir şekilde tatbik edilen timar sistemi XVI. yüzyılın sonlarına doğru timar sistemi çözülme evresine girmiştir. Bunda nakit para darlığı, beylerbeyi veya sancakbeyi tarafından dirliklerin rüşvet ve iltimasla ehil olmayanlara verilmesi, Celalî isyanlarının tüm Anadolu'ya yayılması, Osmanlı parasının değer kaybetmesi, değişen savaş teknolojisiyle timarlı sipahilerin öneminin azalması ve maaşlı kapıkulu askerlerinin sayısının artması, sefer sürelerinin uzamasıyla askerî masrafların çoğalması gibi birçok sebep etkiliydi (Faroqhi, 2006, ss. 545-546).

Osmanlı ekonomisinde temel anlayış devlet hazinesine nakit para akışını arttırmak ve masrafları kısmaktı (Genç, 2014, ss. 46-47). Nakit para ihtiyacını karşılayabilmek için iltizam sistemi tatbik edilmekte olup Kanunî döneminden itibaren bu sisteme timar arazileri de eklenmişti. Vezir, beylerbeyi, sancakbeyi gibi devletin üst düzey yöneticilere ait geliri yüksek has ve zeametler de mukataaya verilmişti. Bunlara sonradan timarlar da dahil olmuştu. Geriye kalan küçük dirlikler timarlı sipahilere yetersiz gelmesiyle cebelü besleyemez duruma gelmişti (Tabakoğlu, 2016, s. 436). Timar arazilerinin mukataalaşması XVII. yüzyılda yaygın hale gelerek devlet gelirlerinde mukataaların oranı %66'ya kadar yükselmişti (Çakır, 2003, ss. 42-44, 207-208). Timarların iltizama verilmesiyle mültezimler sancaklarda nüfuzlarını artırdılar. Böylece, dirlikler mültezimlerin ve timarlı sipahilerin ortak çalışma sahasına dönüştü. Belirli dirlik geliri olan bazı sipahiler mukataaya verilen arazileri iltizamla alarak mültezimliğe geçmişlerdi (Karademir, 2022, s. 577). XVIII. yüzyılda timar arazilerinin iltizama verilmesi daha yaygın hale geldi (Batmaz, 1996, ss. 43-44). Mesela, 1703

tarihinde Mehmed adlı emekli sipahinin elinde bulunan Saruhan Sancağı'nın Demirci Nahiyesi'ne bağlı Çiftlik-i Sündük (Sevindik) ve Gördüs Nahiyesi'ne tabi Kurd Çavuş olarak adlandırılan Çiftlik-i Gürcü'deki dirlik, bir seneliğine Mustafa'ya iltizama verilmişti (BOA.A.DVNS.ŞKT.d. 38, h. 24/s. 7). Başka bir kayıtta 1711 senesinde Ermenas? Köyü zeametinin rüsum-ı örfiyye ve şeriyyeleri 400 guruş karşılığında iltizamla Mehmed Ağa ve Osman Beşe'ye iştiraken tahsis edilmişti (BOA.MŞH.ŞSC.d. 6593 (173), s. 110).

III. Mehmed, I. Ahmed, IV. Murad ve dahi IV. Mehmed dönemlerinin muhtelif zamanlarında dirlik yoklaması yapılarak bozulan timar sistemini ve bu sisteme bağlı timarlı sipahileri düzene sokmaya çalışıldı. Timar sisteminin bozulması üzerine bu sistemdeki sorunların tespiti ve çözümü için risale veya layihalar kaleme alınmıştı. Ayn Ali Efendi ve Koçi Bey gibi dönemin müverrihleri Kanunî dönemini örnek alarak timar sistemindeki aksayan yanlarını ve timarlı sipahilerin usulsüzlüklerini risalelerinde yer vermişti. Ancak bu risaleler sorun tespiti ötesine geçememişti. Bu süreçte ne dirlik yoklamaları, tedbirler ne de kaleme alınmış risaleler söz konusu bozulmayı önleyememişti (Üçok, 1944, ss. 90-91).

XVI. yüzyılın sonlarına kadar timarlı sipahiler savaşlarda üstünlük sağlamada etkindi. Ancak Geoffrey Parker'ın "Askerî Devrim" olarak adlandırdığı XVI. yüzyılda Batı'da askerî bir revizyon gerçekleşmesiyle ateşli silahla donatılmış ağır zırhlı askerlerin savaşların kaderini belirler hale gelmişti (2006, ss. 1-2). Osmanlı bu duruma kayıtsız kalmayarak ateşli silahla teçhiz edilmiş yeniçerilerin sayısını arttırmakla birlikte timarlı sipahileri ateşli silahla donatmaya çalışmıştı. Söz konusu askerler ateşli silahları kullanma hususunda sorun çıkarmıştı (Emecen, 2010, ss. 43-44). 1593-1606 yıllarında Osmanlı ile Habsburglar arasında cereyan eden savaş, timarlı sipahiler için dönüm noktası olmuştu. Bu savaşta geleneksel silahlarla savaş meydanında yer alan timarlı sipahiler, Habsburgların ateşli silahlı askeri birliği karşısında yetersiz kalmıştı. Bu savaşın akabinde Osmanlı Devleti ordu yapısında değişime giderek kapıkulu askerlerinin sayısını arttırmakla birlikte vezir ve beylere bağlı sekban, saruca ve levent gibi nizamsız askerlerden faydalanmaya başlamıştı. Bu süreçten itibaren savaş meydanlarında yetersiz kalan timarlı sipahilerin sayısı düşüşe geçmişti (İnalcık, 1980, ss. 288-291). Öyle ki XVII. yüzyılın başlarında timarlı sipahi ile birlikte cebelü sayısı 100.000 civarındayken XVIII. yüzyılda kapıkulu askerlerinin sayısı 100.000'e ulaşmıştı (Tabakoğlu, 1985, s. 128). Virginia Aksan'a göre Kanuni Sultan Süleyman döneminde 80.000 civarında timarlı sipahi ile beraberinde cebelü olduğunu ve XVII. yüzyılın başında bu sayı yarı yarıya düşmüştü. Yine

Aksan, Ahmed Resmî Efendi'den aktardığı üzere 1769 yılında timarlı sipahileri yaşlı ve küçük bir grup olarak tanımlamıştı (2007, s. 55).

XVII. yüzyıldan itibaren sefer sürelerinin uzaması üzerine timarlı sipahi sipahiler sancaklarından uzak kalmışlardı. Bu boşluğu fırsata çeviren mültezimler ve ayânlar sancak idaresinde güç kazanmışlar ve hatta birbirleriyle rekabete girişmişlerdi. Söz konusu kimseler reaya üzerinde idarî ve ekonomik baskı kurmuşlardı (Uluçay, 1955, ss. 4-5). Bu yüzyılda yerel yöneticiler de reayaya zulmetmekteydi. Voyvoda, mutasarrıf, vali ve kadı gibi yöneticiler çeşitli bahanelerle ve farklı adlar altında reayadan ağır vergiler toplamaktaydılar. Bu ağır vergilerden bunalan reaya toprağını terk etmek durumunda kalmıştı (Cezar, 1986, ss. 144-145; Gümüşçü, Demir ve Erdoğan Özünlü, 2022, ss. 305-307). Bu durum XVIII. yüzyılda sürmekle sürmüştü. Mesela, 1713 yılına ait şikâyet kaydında Demirci Kazası Kadısı Murtaza 1708 yılından beri reayadan çeşitli bahanelerle fazladan akçe alması üzerine adı geçen kaza ahalisinden Ahmed ve Hüseyin orduya şikâyette bulunmuşlardı (BOA.A.DVNS.ŞKT.d. 61, s. 327).

XVII. yüzyılda önemi azalan ve kale tamiri gibi geri hizmetlerde yer alan timarlı sipahiler isyan ve eşkıyalık faaliyetlerine dahil olmaları, dirliklerini terk etmeleri, kanuna aykırı yollarla dirlik gelirlerini arttırmaları, seferlere katılmamaları ve seferlerden firar etmeleri gibi olumsuz durumlar devleti askerî, malî ve asayiş bakımından zarara uğratmıştı (Uzunçarşılı, 1988b, ss. 282-285). Buna ek olarak söz konusu timarlı askerler seferlere tüfeksiz ve teçhizatsız giderek disiplinsiz bir askerî gruba dönüşmüştü (BOA.A.DVNS.MHM.d. 105, h. 200/s. 41). XVIII. yüzyılda da bu disiplinsizlikleri devam etmişti (BOA.A.DVNS.MHM.ZYL.d. 13, h. 5/s. 3). Luigi Ferdinando Marsigli, 1680'lerde timarlı sipahilerin altıda biri seferlere katılım sağladığı belirtmekteydi. Yine Marsilli sipahilerin dirlik geliri yetersiz geldiğinden, barış zamanlarında silah talimi yapmayı kestiğinden ve geri hizmetlerde yer aldığından bahsetmekteydi (1934, s. 290).

Bu süreçte Osmanlı merkezî hükumeti, savaş dönemlerinde reayadan ek vergiler topladığı gibi geri planda kalan timarlı askerlerden dirlik gelirlerinin yarısını "bedel-i timar" veya "cebelü bedeliyyesi" tahsil ederek idarî ve askerî masrafları karşılamaya ve malî açıkları kapatmaya çalışmıştı (Tabakoğlu, 2016, ss. 436-437).

XVIII. yüzyılda timarlı sipahi teşkilatını tekrar etkin kılabilmek için devlet ıslah etme girişimlerinde bulunmuştu. Bu yüzyılın başlarında dirlik sahiplerinin beratları incelenmiş ve bu kimselerin beratları yenilenmişti. Ayrıca eski kanuna sadık kalınarak söz konusu kimselerin dirliklerinin bulundukları sancakta ikamet etme şartı koşulmuştu. Avrupa'nın askerî

üstünlüğünün kabul edilmesiyle I. Mahmud zamanında ilk ciddi askerî ıslahatlar yapılmaya başlanmıştı. Bu ıslah girişimi için Avrupa'dan uzmanlar getirtilmişti (Özcan, 1994, ss. 353, 357). 1732 yılında timarlı sipahilerini ıslah girişiminde bulunulmuş ancak sonuç alınamamıştı (Gökmen, 2024, ss. 5-9). III. Mustafa döneminde de I. Mahmud'daki gibi askerî ıslahatlar yapılmıştı. Bu dönemde timarlı sipahiler ellerindeki dirlikleri istedikleri kimselere devretme ve iltizama verme gibi faaliyetlerde bulunmuşlardı. Ayrıca, kendilerinin seferlere katılmamasının yanı sıra cebelü yetiştirmeyip bunun yerine 40 veya 50 guruş cebelü bedeliyyesi verir hale gelmişlerdi (Üçok, 1944, s. 91). I. Abdülhamid döneminde de timarlı sipahi teşkilatını ıslah edilmeye çalışılmış ancak 1777 yılındaki bu girişimden sonuç alınamamıştı. Söz konusu ıslah girişimleri III. Selim döneminde de 1791 ve 1792 senelerinde yapılmış ancak sonuç değişmemişti (İnalcık, 2012, s. 172; Gökmen, 2024, s. 5). Eski nüfuzlarını yitiren timarlı sipahiler XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdi. Bu dönemde tasfiye edilmelerine rağmen dirliklerini korumayı başaran az sayıda sipahi kalmıştı (Özcan, 1994, s. 353).

XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait timar tevcih kayıtlarında sipahilerin fiziki özelliklerine yer verilmiştir. Bu tevcih kayıtlarında sipahiler genellikle "orta boylu, ela gözlü, açık kaşlu" olarak tasvir edilmiştir (BOA.TK.GM.d. 663, v. 131b; BOA.TK.GM.d. 719, v. 62b-63a). Bahse konu tasvirin dışında "kara kaşlu"[1], "kara gözlü"[2] ve "uzun boylu"[3] olarak tarif edilen sipahiler de mevcuttur. Saruhan Sancağına tabi sipahiler bu şekilde kaydedilirken, diğer Osmanlı sancaklarında da bahse konu sipahiler aynı şekilde kaydedilmiştir. Bunlardan bir tanesi Ayntab Sancağı'dır. Emine Erdoğan Özünlü'ye göre sipahilerin fiziki özellikleri yine "orta boylu, ela gözlü, açık kaşlu" olarak tarif edilmiştir (2011, s. 122).

2. Osmanlı'da Emekli Timarlı Sipahi Olmak

Osmanlı'nın eyalet askerlerinden olan timarlı sipahilerin birçoğu savaşamayacak duruma gelinceye kadar seferlerde görev yapmıştı. Yaşlanma, hastalanma ve seferlerde yaralanma gibi gerekçelerle savaşamayacak hale gelen timarlı sipahilere emekli maaşı olarak dirlik tevcih edilmişti (Gökmen, 2024, s. 8). Söz konusu dirlikler her sene devlet hazinesine *cebelü bedeliyesi* ödemek koşuluyla verilmişti. Mesela, 1715 yılına ait timar kaydında Hamza bin İvaz, otuz seneyi aşkın bir süredir seferlerde görev yapmıştı. Bu sipahinin yaşlılığından ve hastalığından dolayı at kullanmaya, sefere katılmaya hali

[1] BOA.TK.GM.d. 761, v. 9b.
[2] BOA.TK.GM.d. 761, v. 11b.
[3] BOA.TK.GM.d. 663, v. 136b.

olmaması üzerine Saruhan Sancağı'na tabi Gördük Nahiyesi'nde Sökülü Köyü ve diğer yerlerden toplamda 3.800 akçe dirlik verilen sipahi emekli olmuştu. Söz konusu dirlik tevcihi için her sene devlet hazinesine cebelü bedeliyesi ödeme şartı koşulmuştu (BOA.TK.GM.d. 736, v. 101b). 1731 tarihli timar kaydında ise, 1726 yılında yine Saruhan'a bağlı Menemen Nahiyesi'nde Doğanoğlu Çiftliği ve diğer çiftliklerden 5.000 akçe mensuh timarla emekli olan Mehmed'in dirlik beratı I. Mahmud'un cülusu nedeniyle yenilenmiş ve Mehmed'in emekliliği devam etmişti. Yine bu kayıtta hazineye her yıl cebelü bedeliyesi ödeme şartı konulmuştu (BOA.TK.GM.d. 851, v. 281a).

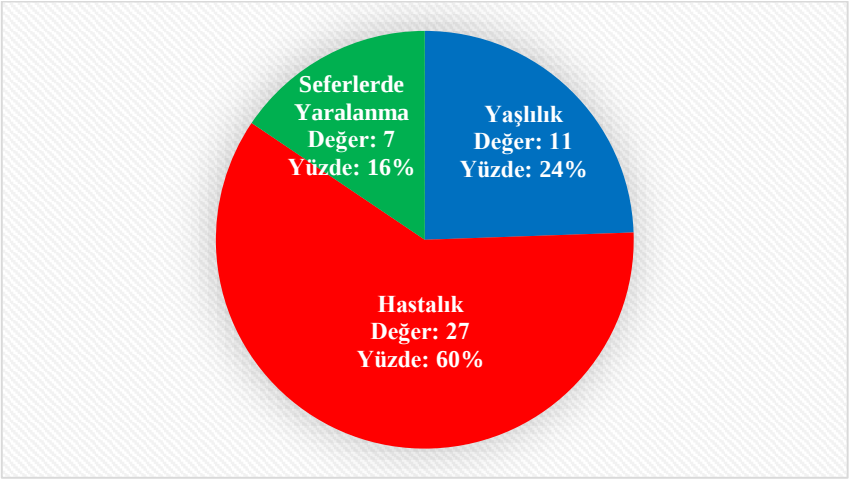
Devlet hazinesine nakit para akışını sağlayabilmek için XVII. ve XVIII. yüzyıllarda cebelü bedeliyesi tahsilatı yaygınlaşmıştı. Söz konusu bedel sadece emekli sipahilere uygulanmamaktaydı. Dirlik gelirlerine rağmen cebelü çıkartmayan sipahilerden ve çocuk yaştaki dirlik sahiplerinden de cebelü bedeliyesi alınmıştı. Böylece, timar sistemindeki cebelü besleme yükümlülüğü nakdî bir vergiye dönüşmüştü (Emecen, 1993, s. 189). Ele aldığımız döneme ait çok sayıda cebelü bedeliyesi defteri vardır. Bu defterlerde sıbyan ve mütekaid dirlik sahiplerinden toplanılan cebelü bedeliyesi miktarı ve bu miktara karşılık gelen paralar kaleme alınmıştır. Bu miktar ve paralar zamana ve sancağa göre değişkenlik gösterebilmektedir. Konumuz gereği Saruhan Sancağı'ndaki bir cebelü bedeliyesi 40 guruşa karşılık gelir (BOA.MŞH.ŞSC.d. 6587 (167), ss. 51-52). 1719-1720 senesinde Saruhan Sancağı'ndaki sıbyan ve mütekaidlere ait 52 dirlik kaleminden toplamda 84,5 cebelü bedeliyesi karşılığı 3.380 guruş tahsil edilmişti. Bundan 17 emekli dirlik sahibinden 34 cebelü bedeliyesi karşılığı 1.360 guruş alınmıştı. Geri kalan kısmı çocuk yaştaki dirlik sahiplerinden toplanmıştı (BOA.D.BŞM.CBL.d. 17365, ss. 4-5). 1734-1735 yılında Saruhan'daki yine sıbyan ve mütekaidlere ait 60 dirlikten 87 cebelü bedeliyesi karşılığı 3.480 guruş toplanmışken bunun 19 cebelü bedeliyesi karşılığı 760 guruşu 14 emekli timarlı sipahiden tahsil edilmişti (BOA.D.BŞM.CBL.d. 17434, ss. 2-4). 1750-1751 yılında bahse konu sancaktaki sıbyan ve mütekaidlere ait 71 dirlik kaleminden 115,5 cebelü bedeliyesi karşılığı 4.620 guruş tahsil edilmişken bunun 63 cebelü bedeliyesi karşılığı 2.520 guruşu 32 emekli timarlı sipahiden toplanmıştı (BOA.D.BŞM.CBL.d. 17582, ss. 2-5). 1774-1775 senesinde ise yine aynı sancaktaki sıbyan ve mütekaidlere ait 80 dirlikten 113 cebelü bedeliyesi karşılığı 4.520 guruş toplanmıştı. Bunun 35 cebelü bedeliyesi karşılığı 1.400 guruşunu 20 emekli dirlik sahibinden tahsil edilmişti (BOA.D.BŞM.CBL.d. 17729, ss. 2-6). Bu sayısal verilere bakıldığında tahsil edilen cebelü bedeliyesinin miktarı değişkenlik gösterdiği ve belli bir istikrarın olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 1. İncelenen Defterlere Göre Emekli Dirlik Sahiplerine Dair Dirlik Tevcih Verileri[4]

Dirlik Tevcih Verileri	1699-1703	1703-1730	1730-1754	1754-1757	1757-1775	Toplam
Cülus nedeniyle emeklilik (tekaüdlük) kaydının yenilenmesi		2	6	6	14	28
Dirlik sahibinin emekli olması (ber-vech-i tekaüd)		14	11		13	38
Emeklilik beratının zâyi olması			1			1
Emekliliğin iptal edilmesi (eşkinciliğe geçme)		1			2	3

Tetkik edilen timar rûznâmçe defterlerinde emekli dirlik sahiplerine ait birçok kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlarda dirlik sahiplerinin emekliliğe ayrılma sürecinden bahsedilir. Tablo 1'e göre, dirlikle emekli olmuş çok sayıda sipahi vardır. Bunun haricinde emekli dirlik sahiplerine ait timar kayıtları padişahların cülus tarihlerinde yenilenmiştir. Tablo 1'de görüldüğü gibi III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa ve I. Abdülhamid'in cülusları nedeniyle birçok emekli sipahinin dirlik kayıtları yenilenmiştir. Aynı tabloda emekliliği sonlandırılmış timarlı sipahilere ait az sayıda kayıt mevcuttur. Ayrıca, timar beratı zarar görmüş ve dahi beratı yenilenmiş emekli sipahiye ait bir tane kayıt bulunur.

[4] Bu tabloyu oluştururken faydalanılan timar rûznâmçe defterleri şunlardır: BOA.TK.GM.d. 627, v. 7b, 35a, 40b; BOA.TK.GM.d. 663, v. 152a-152b; BOA.TK.GM.d. 665, v. 277a-278a; BOA.TK.GM.d. 736, v. 99b-106a; BOA.TK.GM.d. 761, v. 3b, 5a-5b, 11b, 13a, 27a-27b, 31b, 35a, 42a-42b, 54a; BOA.TK.GM.d. 822, v. 96a; BOA.TK.GM.d. 839, v. 135b, 140a, 141a, 149b-150a, 152b-153b, 156a, 159a-159b; BOA.TK.GM.d. 851, v. 119a-119b, 281a; BOA.TK.GM.d. 870, v. 193a, 195b, 199a, 203a; BOA.TK.GM.d. 937, v. 177b, 182a, 184a, 187a-187b, 198b, 201b; BOA.TK.GM.d. 997, v. 87b, 90a, 101a, 102a; BOA.TK.GM.d. 1007, v. 73b, 81b, 82b-83a; BOA.TK.GM.d. 1028, v. 38b, 44a, 45b, 46b; BOA.TK.GM.d. 1070, v. 73b-74a, 217a-217b; BOA.TK.GM.d. 1072, v. 166b-167a, 172a-172b, 176a-176b, 182b-183a, 186b; BOA.TK.GM.d. 1112, v. 109b-110a, 118b, 120a, 121a, 124a, 125b-126a, 127a, 128b, 130a, 135a, 137b, 139b; BOA.TK.GM.d. 1114, v. 67b-68a; BOA.TK.GM.d. 1200, v. 29a-29b, 33b, 35b, 36a, 38b; BOA.TK.GM.d. 1241, v. 135a, 138a-138b, 139a-139b; BOA.TK.GM.d. 1288, v. 183b, 188a, 192b, 212b, 224b, 228a-229a, 232a, 233b, 234b; BOA.TK.GM.d. 1305, v. 163a, 165a, 166a, 171a, 179a, 183a, 184b, 187b.

Grafik 1. İncelenen Defterlere Göre Dirlik Sahiplerinin Emekli Olma Şekilleri[5]

Dirlik sahipleri muhtelif nedenlerden dolayı emekli olmuşlardır. Timar rûznâmçe defterlerinde yer alan dirlik kayıtlarına bakıldığında, birçok dirlik sahibi yaşlılık, hastalık ve seferlerde yaralanma olmak üzere üç ana nedenle emekliliğe ayrılmıştır. Grafik 1'e göre hastalık ön plana çıkar. Birçok timarlı sipahi çeşitli rahatsızlıklardan dolayı savaşamayacak duruma gelmiştir. Bazı dirlik kayıtlarında hastalığa yakalanmış timarlı sipahilere dair bilgiler vardır. Hastalıktan başka yaşlılık da timarlı sipahilerin emekli olmasında etkendir. Yaşlanmış ve savaşamayacak halde olan sipahilere emeklilik hakkı tanınmıştır. Ayrıca Grafik 1'de ifade edildiği gibi seferlerde savaşmış ve yaralanmış bazı sipahiler malulen emekli edilmiştir.

Hastalık, timarlı sipahilerin emekli olmasında önemli bir etkendi. Bazı sipahiler ağır rahatsızlıklar geçirmeleri sonucunda vücutlarında kalıcı hasar oluşmuştu. Bu sipahiler hekimler tarafından muayene edilmişler ve savaşamayacak durumda oldukları teyit edilmişti. Bahse konu hastalıklar arasında fıtık, felç, körlük ve bulaşıcı hastalık yer almaktaydı. Buna göre devlet hastalanan sipahilere emeklilik ve dirlik tevcih etmişti. Örneğin, 29 Aralık 1715 tarihli dirlik kaydında Hüseyin'in gözlerindeki rahatsızlıktan dolayı at kullanmaya ve seferlere katılmaya elverişli olmaması üzerine tekaüd edilmişti. Bu sipahiye emekli maaşı olarak Saruhan Sancağı'ndaki Nif Nahiyesi'nde Armudlu ile Çomakoğlu mezrası ve diğer yerlerden 7.872 akçelik dirlik verilmişti (BOA.TK.GM.d. 736, v. 99b). 1716 yılındaki kayıtta Mehmed, uzun süre seferlerde ve muhafazalarda yer almasından ötürü iki gözü de zarar görmüş ve kör olmuştu. Görme yetisini kaybeden Mehmed'e

[5] Bu grafiği oluştururken faydalanılan timar rûznâmçe defterleri için bk. dipnot 4.

Saruhan'daki Gördük Nahiyesi'ne bağlı Elipare Köyü'nden 5.000 akçelik dirlik tevcih edilmişti (BOA.TK.GM.d. 736, v. 105b).

Bu duruma başka bir örnek vermek gerekirse, Hüseyin oğlu Mustafa hastalanıp göz kapağından rahatsızlanması sonucu Saruhan'ın Manisa Nahiyesi'ne tabi Koca Kilise ve diğer karyelerden 9.900 akçelik dirlikle emekli edilmiştir Mustafa'nın savaşamayacak durumda olduğuna sancaktaki iki zaim ve on nefer erbab-ı timar şahitlik etmişti (29 Ocak 1733) (BOA.TK.GM.d. 870, v. 203a). Bundan başka Yusuf adlı sipahiye ait kayıtta otuz seneden beri seferlerde bulunmasının yanı sıra Özi Muharebesi'nde fıtık rahatsızlığına yakalanması üzerine savaşamayacak durumda olduğu belirtilmişti. Bunun üzerine adı geçen sipahiye Nif Nahiyesi'ne tabi Alacalar ve diğer köylerden 8.410 akçe dirlik ve emeklilik verilmişti (BOA.TK.GM.d. 937, v. 182a). Başka bir kayıtta 1746 senesinde Mustafa adlı sipahi yirmi seneden beri cebelüleriyle Rumeli ve İran seferlerine katılmış ancak son iki seneden beri bu sipahi bulaşıcı hastalığa yakalanması üzerine Menemen Nahiyesi'ne tabi Nısf-ı Samrı ve diğer köylerden 5.000 akçe dirlikle emekli edilmişti (BOA.TK.GM.d. 997, v. 101a). 1768'de İsmail yaşlılık, dizlerindeki ve sağ uyluğundaki rahatsızlıktan dolayı Demirci Nahiyesi'ne bağlı Kazancı Köyü'nden 5.000 akçelik dirlikle mütekaid olmuştu. Bu sipahiyi etıbba-i hassadan iki hekim muayene etmiş ve savaşamayacak durumda olduğunu teyit etmişlerdi (BOA.TK.GM.d. 1241, v. 135a). Bunların yanı sıra 1769 tarihinde Mehmed iki yıl önce düşmesinden kaynaklı sağ uyluğu kalçasından sakatlanması ve o zaman hekim bulunamaması üzerine at kullanamayacak ve sefere katılamayacak duruma gelmişti. Mehmed'i etıbba-i hassadan Hıbre-i Evvel Mehmed Efendi ve Hıbre-i Sani Diğer Mehmed Efendi ve çıkıkçı zümresinden iki zımmi hekim muayene etmesi sonucunda bu sipahiye savaşamaz raporu vermişlerdi. Bununla beraber söz konusu sipahiye Saruhan'ın Gördüs Nahiyesi'ne bağlı Melek Paşa ve gayri köylerden 14.900 akçelik dirlikle emekli etmişlerdi (BOA.TK.GM.d. 1241, v. 139a-139b). 22 Mart 1774 tarihli kayıtta ise eski teberdar-ı hassa olan Hasan felç geçirmiş ve vücudunun yarısı işlevsiz kalmıştı. Bununla beraber beyninde rahatsızlık oluşmuştu. Hasan'ın bu hali at kullanmaya, sefere katılmaya ve dahi gündelik ihtiyaçlarını karşılamasına mâni olması nedeniyle bu timarlı sipahi Saruhan'a bağlı Manisa Nahiyesi'nde Alacayan ve diğer köylerden 16.400 akçelik timarla emekli edilmişti. Bu timar üç nefer cebelü bedeliyesini miralaya verilmesi şartıyla Hasan'a tevcih edilmişti (BOA.TK.GM.d. 1288, v. 183b). Bunlar haricinde hastalığını belirtmeksizin yaşlı ve hasta olduğu gerekçesiyle emekli olan sipahiler de vardı. Mesela, Girit Seferi'nden 1716'ya kadarki seferlerde hizmette bulunan Mehmed hastalandığından dolayı at binemez, savaşamaz duruma gelmişti. Buna Menemen Nahiyesi'ne tabi Usun Beylü ve

gayri köylerden toplamda 4.754 akçelik dirlik verilerek o sipahi mütekaid olmuştu (BOA.TK.GM.d. 736, v. 103b). 24 Ocak 1776 tarihli kayıtta ise, Manisa Nahiyesi'ne tabi Hartalu ve Davudlu köylerinden 2.500 akçelik timar hasta olmasından dolayı ata binemeyecek ve sefere katılamayacak halde olan Mehmed'e tekaüden tevcih edilmişti (BOA.TK.GM.d. 1305, v. 187b). Bu tür nedenlerden ötürü hastalanan ve sakatlanan sipahiler hekimlerin de onayıyla emekli olmuşlardı.

Osmanlı eyalet askerleri arasında yer alan timarlı sipahiler, yaşlılıktan dolayı emekli olmuşlardı. Yaşlılık ve bundan kaynaklı rahatsızlıklar bahse konu sipahilerin at kullanmasına ve seferlere katılmasına mâni olmuştu. Örneğin, 1715'te Yahya adlı sipahi yaşlı olması ve bununla beraber mesane hastalığına (prostat) yakalanması ve iki elinin titrek (raşenak) olması nedeniyle emekli olmuştu. Bu sipahiye cebelü bedeliyesi ödeme şartıyla 23.997 akçe zeamet tevcih edilmişti (BOA.TK.GM.d. 736, v. 100a). Bu tevcihten sonra Salih adlı sipahi Yahya'nın vefat ettiğini iddia ederek zeametini kanuna aykırı bir şekilde kendi üzerine tevcih ettirmişti. Bu durum üzerine Yahya itirazda bulunmuş ve Manisa Kadısı Mevlâna Mehmed Sadık aracılığıyla payitahta mektup gönderilmişti. Bu zeametin Yahya'ya ait olduğuna ve Yahya hayatta iken Salih'in kanuna aykırı bir şekilde bu sipahinin vefat ettiğini öne sürerek bu zeameti kendi üzerine aldığına dair zeamet ve timar sahipleri şahitlikte bulunmuştu. Bunun üzerine 1719 yılında Yahya'nın emekliliği ve zeameti iade edilmişti (BOA.TK.GM.d. 761, v. 31b). 13 Ağustos 1762 tarihli timar kaydında Mehmed adlı sipahi otuz kırk seneden beri seferlerde görev yapmış ve yaşlanmıştı. Yaşlılıkla beraber fıtık rahatsızlığına yakalanan Mehmed, Saruhan Sancağı'na tabi Manisa Nahiyesi'nde Budaklı ve diğer köylerden toplamda 18.895 akçelik dirlikle emekli edilmişti. Zikrolunan dirlik üç nefer cebelü bedeliyesini hazineye vermek kaydıyla o sipahiye tevcih edilmişti. Ancak Mehmed elindeki dirliğin "çürük ve bi-hasıl" (verimsiz) olduğunu üç nefer cebelü bedeliyesi yerine iki nefer cebelü bedeliyesi verebileceğini öne sürmüştü. Buna karşılık kanunlar gereği Mehmed'e yine üç nefer cebelü bedeliyesi verme şartı koşulmuştu (BOA.TK.GM.d. 1200, v. 29a-29b). Bu örneklerde görüldüğü üzere sipahiler yaşlılık ve buna bağlı rahatsızlıklardan dolayı seferlerden el çekmiş ve emekli olmuşlardır.

Görev başında yaralanıp sakat kalmış sipahiler de mevcuttu. Ateşli silahların savaş meydanlarında etkin kullanılması bundan kaynaklı yaralanmaları da arttırmıştı. Birçok sipahi vücutlarının muhtelif bölgelerinden kurşunla yaralanıp sakat kalmıştı. Bu askerlere malulen emeklilik hakkı tanınmıştı. Malul olan sipahiler dirlikle finanse edilmişlerdi. Mesela, 13 Ekim 1716 tarihli dirlik kaydında Belgrad Muharebesi'nde sol elinin parmaklarından yaralanması, ihtiyar ve hasta olması nedeniyle at kullanmaya ve seferlere

katılmaya mecali olmayan Abdülgani Saruhan'ın Gördük Nahiyesi'nde Kara Yusuflu ve diğer karyelerden (köy) 7.000 akçelik dirlikle malulen emekli olmuştu (BOA.TK.GM.d. 736, v. 106a). Abdülgani'ye ait bu timarı Mehmed o sipahinin vefat ettiğini iddia ederek kendi üzerine kaydettirmişti. Mehmed'in bu usûlsüz timar tevcihinin tespit edilmesiyle zikrolunan timar tekrardan Abdülgani'ye verilmiş ve bu timarla Abdülgani'nin emeklilik durumu devam etmişti (Ağustos 1747) (BOA.TK.GM.d. 1007, v. 81b). Fakat bu durum fazla uzun sürmemiş Abdülgani vefat etmişti. 1 Aralık 1747 tarihli kayıtta vefat eden Abdülgani'ye ait 7.000 akçelik timar sancak mülazımlarından İbrahim'e tevcih edilmişti (BOA.TK.GM.d. 1007, v. 82b). Ahmed adlı sipahiye ait 1717 tarihli kayıtta söz konusu sancağın Menemen Nahiyesi'nde Büyük Bahşilü ve gayri karyelerden 13.000 akçelik dirlik, o sipahinin yaşlı ve hasta olmasından ve dahi Belgrad Muharebesi'nde kurşunla uzun parmağından, sol dirseğinden ve kalçasından yaralanıp sakat kalması üzerine emekli maaşı olarak tevcih edilmişti. Ayrıca, Ahmed'in savaşta yaralandığına dair sancaktaki züema ve erbab-ı timarlar şahitlik etmişti. Böylece bahse konu sipahinin savaşta yaralandığı teyit edilmişti (BOA.TK.GM.d. 761, v. 3b).

Başka bir kayıtta Saruhan'ın Marmara Nahiyesi'ne bağlı Nargile ve diğer karyelerden 23.395 akçelik zeamete mutasarrıf olan Mehmed oğlu Selim Revan civarında katıldığı muharebede kurşunla sol kalçasından yaralanıp sakatlanması ve bundan dolayı hastalanması üzerine bu sipahi elindeki zeametle emekli olmuştu (24 Haziran 1750) (BOA.TK.GM.d. 1028, v. 44a). Bundan başka Haziran 1774 tarihinde Salih, Özi Muharebesi'nde yaralanması sonucu malulen emekli edilmişti. Bu sipahiye emekli maaşı olarak o sancağın Marmara Nahiyesi'ne tabi Nargile ve gayri karyelerden 9.494 akçelik dirlik tevcih edilmişti (BOA.TK.GM.d. 1288, v. 188a). Bunlara ek olarak seferlerde esir düşmüş ve işkence görüp ağır yaralanmış sipahiler de vardı. Ahmed adlı sipahi İran Seferi'nde esir düşmüş ve bu esirlik sürecinde burnu kesilmişti. Esirlikten yaralı kurtulan Ahmed sağlığını yitirmesiyle 8.000 akçelik dirlikle emekli edilmişti (BOA.TK.GM.d. 1200, v. 36a). Bu örneklerde görüldüğü üzere seferlerde yaralanmış ve sakatlanmış sipahiler savaşamayacak durumda olduklarında malulen emekli edilmişlerdir.

2.1. Tekaüdlüğün İptali

Osmanlı'da çeşitli sebeplerden ötürü emekli olmuş sipahiler, savaşlardan el çekmişler ve dirlikle finanse edilmişlerdi. Bazı durumlarda zikrolunan sipahilerin emeklilik durumları iptal edilmişti. Ancak bu sipahilere aynı dirlikler seferlere katılma (eşkinci) şartıyla geri verilmişti. Bunun için bu askerlerin sağlıklı ve savaşabilecek durumda olması elzemdi. Saruhan

Sancağı'nın Marmara Nahiyesi'ndeki Karkın ve diğer köylerden toplamda 21.630 akçe zeamete mutasarrıf olan mütekaid Mehmed Fevzi, zeametinin *bi-hasıl* (verimsiz) olduğundan cebelü bedeliyesini ödeyemeyecek durumda olduğunu ordu-yı hümayuna bildirmişti. Bu durumda ilgili sipahinin emekliliği düşmüştü. Fakat savaşabilecek halde olan Mehmed Fevzi'ye aynı zeamet sancağında ikamet etme ve seferlere katılma şartıyla yeniden tevcih edilmişti. Böylece zikrolunan eyalet askeri aktif görevine geri dönmüştü (14 Haziran 1718) (BOA.TK.GM.d. 761, v. 42a-42b). 29 Haziran 1775 tarihli bir kayıtta 1758'de Manisa Nahiyesi'ne tabi Sakar Kaya ve diğer karyelerden 5.500 akçe timar Mehmed'e tekaüd olarak tevcih edilmişti. 1758'den beri bu timarla emeklilik durumu devam eden Mehmed, hayatta ve sağlıklı olmasına rağmen Miralay Elhac Mehmed o sipahinin *bila-veled* (çocuksuz) vefat ettiğini gerekçe göstererek bu timarı Mustafa'ya vermişti. Alaybeyinin bu kanuna aykırı faaliyetiyle Mehmed haksızlığa uğramıştı. Söz konusu sipahinin bu usulsüzlüğü payitahta bildirerek itiraz etmesi üzerine zikrolunan timar tevcihi iptal edilmişti. Bahse konu timar Mustafa'dan o sipahiye feragat ettirilerek haksızlığın önüne geçilmişti. Ancak 5.500 akçelik dirlik Mehmed'e eşkincilik yani alaybeyi bayrağı altında seferlere katılma şartıyla iade edilmişti. Böylelikle Mehmed emeklilik hakkını kaybetmişti (BOA.TK.GM.d. 1305, v. 165a). 1775 yılına ait başka bir kayda göre; Manisa Nahiyesi'ne bağlı Yeni Beylü ve diğer köylerdeki 21.988 akçelik zeamet, emekli sipahi Mustafa'nın elinden haksız yere alınmıştı. Mustafa'nın hayatta ve sağlıklı olmasına rağmen, *bila-veled* (çocuksuz) vefat ettiğine dair ortaya atılan asılsız iddialar neticesinde bu gelir Seyyid Ahmed'e tevcih edilmişti. Mustafa'nın hayatta olduğunu Akhisar Kadısı Molla Mehmed Abdülkadir ve sancaktaki züema ve erbab-ı timarın bildirmesi üzerine bu kanuna aykırı tevcih iptal edilmişti. Bu zeamet Mustafa'ya geri verilmiş ancak eşkincilik şartı koşulmuştu. Böylece, Mustafa'nın emeklilik hali sekteye uğramıştı (BOA.TK.GM.d. 1305, v. 166a). Bu kayıtlarda tespit edildiği üzere çeşitli sebeplerden dolayı bazı mütekaid sipahilerin emeklilik durumlarına son verilmiştir. Bu sipahiler savaşabilecek kadar sağlıklı olanlardır. Bu örnekler XVIII. yüzyıldaki Osmanlı'da asker ihtiyacını, devletin malî baskısını ve merkezîleşme çabalarını ortaya koymaktadır.

2.2. Tekaüd Timarlarının İntikali

Saruhan Sancağı'na tabi emekli timarlı sipahilere ait dirlikler çeşitli sebeplerden ötürü el değiştirmiştir. Tablo 2'de de ifade edildiği üzere bu intikal şekillerinin sayısı senelere göre farklılık göstermektedir.

Tablo 2. İncelenen Defterlere Göre Emekli Dirlik Sahiplerinden Dirlik İntikal Şekilleri[6]

Dirlik İntikal Şekilleri	1699-1703	1703-1730	1730-1754	1754-1757	1757-1775	Toplam
Emekli dirlik sahibinin dirliğinden feragat etmesi (Babadan oğula / oğullara)		2	6	1		9
Emekli dirlik sahibinin dirliğinden feragat etmesi (Dededen toruna)				1	1	2
Emekli dirlik sahibinin vefat etmesi (Babadan oğula / oğullara)	1		4	1	3	9
Emekli dirlik sahibinin vefat etmesi (Başka sipahiye)		2	6	2	5	15
Usulsüzlük / Kanuna aykırı faaliyet		1	5	2	7	15

Emekli sipahilerin vefat etmesi veya feragat etmesi halinde dirlikleri öncelikle oğlu veya oğullarına verilmişti. Oğlu yoksa da zikrolunan dirlikler yararlılık gösteren sipahilere tevcih edilmişti. Böylece devlet timar sisteminin aksamamasını amaçlamıştı. Ancak Tablo 2'de de görüldüğü üzere, ele aldığımız dönemde timar sisteminin bozulma süreci devam ettiğinden dirlik tevcihlerinde bazı anlaşmazlıklar ve usulsüzlükler vuku bulmuştu.

Timar tevcihatında timarlı sipahinin vefat etmesi halinde dirliği öncelikle oğlu veya oğullarına verilirdi. Emekli sipahiler için de aynı durum geçerliydi. Yine vefat eden emekli sipahinin dirliğinin oğluna tevcih edilebilmesi için ilgili sipahizadenin yedi yıl gibi sürede talepte bulunması gerekliydi (Tuncer, 1997, s. 40; Akgündüz, 2016, s. 114). Emekli sipahiden oğluna intikal etmiş birçok kayıt vardır. Örneğin, Saruhan Sancağı'nın Demirci Nahiyesi'nde Ayu Alanı ve diğer karyelerden 6.500 akçelik dirlikle tekaüd olan Ali'nin vefat etmesiyle bu dirlik 5.000 akçesi ibtidadan ve 1.000 akçesi terakki olarak oğlu Mustafa'ya tevcih edilmiştir. Sancaktan iki zaim ve on nefer erbab-ı timar, Mustafa'nın vefat eden Ali'nin oğlu olduğuna şahitlik etmiştir (18 Eylül 1698) (BOA.TK.GM.d. 627, v. 35a). Başka bir kayıtta 1755 tarihinde yine Saruhan'ın Demirci Nahiyesi'nde Sevindik Çiftliği ve diğer çiftliklerden 14.330 akçelik mensuh timarla emekli olan Mustafa'nın vefatıyla bu timar ela gözlü, açık kaşlı ve tahminen on üç yaşındaki oğlu Ahmed'e tevcih edilmiştir (BOA.TK.GM.d. 1070, v. 217a-217b). Vefat eden sahib-i arzın birden çok

[6] Bu tabloyu oluştururken yararlanılan timar rûznâmçe defterleri için bk. dipnot 4.

oğlu olması halinde dirliği oğullarına iştiraken (ortaklık) tevcih edilmekteydi. 16 Ekim 1730 tarihli bir zeamet kaydında Manisa Nahiyesi'ne tabi Ali Beylü ve diğer köylerden toplamda 28.426 akçelik zeametle emekli olan Mehmed'in vefat etmiş ve bu zeamet Mustafa, Ahmed, Ali (tahmini iki yaşında), Halil (tahmini yedi yaşında) ve Mehmed (tahmini bir yaşında) adlı beş oğluna eşit hisseler halinde ortak olarak tevcih edilmiştir (BOA.TK.GM.d. 839, v. 135b). Daha sonra kardeşler arasından Mehmed'in vefat etmesi üzerine 5.685 akçelik zeamet hissesi diğer dört kardeşine yine müşterek olarak tevcih edilmiştir (23 Şubat 1731) (BOA.TK.GM.d. 839, v. 156a). Bu emekli sipahilerden kalan dirlikler kardeşler arasında anlaşmazlıklara ve suistimallere yol açmıştır. Mesela Demirci Nahiyesi'nden Pulluca ve diğer karyelerden 8.680 akçe dirlikle mütekaid olan Süleyman'ın vefat etmesi üzerine oğullarından Seyyid Mustafa bu timarı Demirci Kadısı Abdullah'tan aldığı arzla kendi adına tezkere ettirmiştir. Bu dirliğin 4.339 akçelik hissesinde tahmini sekiz yaşında küçük kardeş Seyyid Ahmed'in hakkı vardır. Buna rağmen ağabeyi Seyyid Mustafa bu hisseyi kendi hissesine katmıştır. Bu haksızlığın tespit edilmesiyle bu dirlik hissesi Seyyid Ahmed'e verilmiştir (Nisan 1733) (BOA.TK.GM.d. 870, v. 199a). Bunlar haricinde oğlu olmayan emekli sipahilerin dirlikleri başka sipahilere tevcih edilmiştir. Mesela, Manisa Nahiyesi'nin Yeni Beylü ve diğer köylerden 21.988 akçe zeamete mutasarrıf ve bu zeametle tekaüd olan Mustafa *bila-veled* (çocuksuz) vefat etmiş ve bu zeamet Seyyid Ahmed adlı sipahiye verilmiştir (Ocak 1775) (BOA.TK.GM.d. 1288, v. 229a). Yine aynı tarihte Manisa Nahiyesi'nin Sakar Kaya karyesi ve diğer karyelerden 5.500 akçe timarla tekaüd olan Mehmed'in yine *bila-veled* (çocuksuz) vefat etmesi üzerine bu timar Mustafa adlı sipahiye tevcih edilmiştir (BOA.TK.GM.d. 1288, v. 232a).

Vefat etmenin haricinde emekli sipahi hayattayken dirliğini kendi rızasıyla oğlu veya oğullarına feragat edebilmekteydi. Örneğin, Saruhan Sancağı'nın Adala Nahiyesi'ne tabi Kızılca Havlı ve diğer karyelerden 11.000 akçe dirlikle mütekaid olan Mehmed kendi rızasıyla berat vererek bu dirliğinden 5.500 akçelik hisseyi oğlu İsmail'e feragat etmiştir (BOA.TK.GM.d. 761, v. 5a). Geri kalan 5.500 akçelik hisseyi ise Tekaüd Mehmed diğer oğlu Himmet'e feragat etmiştir (18 Aralık 1718) (BOA.TK.GM.d. 761, v. 5b). Bazı kayıtlarda sipahi elindeki dirliğinin bir kısmını oğluna feragat etmiş diğer kısmını ise kendi emekliliği için ayırmıştır. 5 Eylül 1716 tarihli kayıtta Manisa Nahiyesi'nin Hartalu ve diğer köylerden 24.488 akçelik zeamete mutasarrıf olan Halil, bu zeametin 21.988 akçelik kısmını oğlu Mustafa'ya feragat etmiştir. Yaşlanan ve fıtık rahatsızlığına yakalanan Halil geri kalan 2.500 akçelik dirlikle emekli olmuştur (BOA.TK.GM.d. 761, v. 35a).

Sonuç

Yaşlanma, hastalanma, seferlerde yaralanma ve sakatlanma gibi nedenlerden dolayı timarlı sipahiler at binemez ve savaşa katılamaz hale gelmiştir. Bu nedenlerin biri veya birkaçı sipahide olması durumunda o sipahi savaşlardan el çektirilerek emekli edilmiştir. Savaşamayacak halde olan sipahileri hekimbaşı veya hekimler muayene ederek rapor etmişlerdir. Bazı durumlarda şahitlere dahi başvurulmuştur. Osmanlı, sağlığı yerinde olan bazı sipahilerin emekliliklerini çeşitli sebeplerden dolayı iptal ederek seferlerde o sipahilerle asker ihtiyacını gidermeye çabalamıştır. Ele alınan dönemde timar sistemindeki usulsüzlüklerden bu emekli sipahiler de etkilenmiştir. Dirlikle finanse edilen emekli sipahilerin vefat etmesi halinde dirlikleri varsa oğlu veya oğullarına, yoksa da başka bir sipahiye intikal etmiştir. Bu emekli askerler hayattayken ellerindeki dirlikleri oğlu veya oğullarına feragat edebilmiştir. Babadan oğula dirlik intikali bu süreçte de devam etmiştir.

Osmanlı askerî yapısında geri planda kalan bu eyalet askerleri seferlerde hizmet etmeyi sürdürmüştür. Devlet bu askerlerden savaşamayacak duruma gelinceye kadar faydalanmıştır. Bu durum devlette XVIII. yüzyılda asker ihtiyacının arttığının ve seferlerden uzaklaşmış olan sipahileri tekrar cepheye çekmeye çalıştığının bir göstergesidir. Söz konusu emekli sipahilerden cebelü bedeliyesi toplanılarak nakdî bir kaynak oluşturulmuştur. Bu kaynak devletin muhtelif ihtiyaçlarını gidermek için kullanılmıştır. Bu çalışmada Saruhan Sancağı örneği üzerinden 1699-1774 tarihli arşiv kaynaklarından istifade edilerek emekli sipahiler hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Atik Şikâyet Defterleri Kataloğu, No:

BOA.A.DVNS.ŞKT.d. 38, BOA.A.DVNS.ŞKT.d. 61.

Cebelü Bedeliyesi Defterleri Kataloğu, No:

BOA.D.BŞM.CBL.d. 17365, BOA.D.BŞM.CBL.d. 17434, BOA.D.BŞM.CBL.d. 17582, BOA.D.BŞM.CBL.d. 17729.

Meşihat Kataloğu, No:

BOA.MŞH.ŞSC.d. 6587 (167), BOA.MŞH.ŞSC.d. 6593 (173).

Mühimme Defterleri Kataloğu, No:

BOA.A.DVNS.MHM.d. 105.

Mühimme Zeyli Defterleri Kataloğu, No:

BOA.A.DVNS.MHM.ZYL.d. 13.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri Kataloğu, No: BOA.TK.GM.d. 627, BOA.TK.GM.d. 638, BOA.TK.GM.d. 663, BOA.TK.GM.d. 665, BOA.TK.GM.d. 719, BOA.TK.GM.d. 736, BOA.TK.GM.d. 761, BOA.TK.GM.d. 822, BOA.TK.GM.d. 839, BOA.TK.GM.d. 851, BOA.TK.GM.d. 870, BOA.TK.GM.d. 915, BOA.TK.GM.d. 937, BOA.TK.GM.d. 997, BOA.TK.GM.d. 1007, BOA.TK.GM.d. 1028, BOA.TK.GM.d. 1070, BOA.TK.GM.d. 1072, BOA.TK.GM.d. 1112, BOA.TK.GM.d. 1114, BOA.TK.GM.d. 1200, BOA.TK.GM.d. 1241, BOA.TK.GM.d. 1288, BOA.TK.GM.d. 1305.

Araştırma Eserleri

Agoston, G. (2003). 1453-1826 Avrupa'da Osmanlı Savaşları. J. Black (Ed.) ve Y. Alogan (Çev.), *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815* içinde (ss. 128-153). Kitap Yayınevi.

Akdağ, M. (1945). Timar Rejiminin Bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *3*(4), 419-431.

Akgündüz, A. (2016). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri* (Cilt XI). Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Aksan, V. (2007). *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged*. Harlow.

Batmaz, E. Ş. (1996). İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (29), 39-50.

Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*. Alan Yayıncılık.

Çakır, B. (2003). *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*. Kitabevi Yayınları.

Emecen, F. (1993). Cebelü. *DİA* içinde (C. VII, ss. 188-189).

Emecen, F. (2010). *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*. Timaş Yayınları.

Erdoğan Özünlü, E. (2011). *Ayntâb Sipahileri, Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak (1530-1647)*. Berikan Kitabevi.

Faroqhi, S. (2006). Krizler ve Değişim 1590-1699. H. İnalcık ve D. Quataert (Ed.) ve H. Berktay (Çev.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* içinde (C. II, ss. 543-757). Eren Yayıncılık.

Genç, M. (2014). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. Ötüken Yayınları.

Gökmen, E. (2024). 1732 ve 1777 Yıllarına Ait Tımar ve Zeamet Kanunları. *Belgeler*, (44), 1-32.

Gümüşçü, O., Demir, A. ve Erdoğan Özünlü, E. (2022). *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*. Yeditepe Yayınları.

İnalcık, H. (1980). Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700. *Archivum Ottomanicum*, (6), 283-337.

İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)* (R. Sezer, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

İnalcık, H. (2012). Timar. *DİA* içinde (C. XLI, ss. 168-173).

İpşirli, M. (2011). Tekaüt. *DİA* içinde (C. XL, ss. 340-341).

Karademir, Z. (2022). Osmanlı Kent Ekonomilerine İltizam Sisteminin Etkisi: Saruhan Sancağı-Manisa Kazası Örneği (16-17. yy). S. Nurdan ve M. Özler (Haz.), *XVIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 1-5 Ekim 2018), Kongreye Sunulan Bildiriler* içinde (C. V, ss. 565-583). TTK Yayınları.

Marsilli, G. (1934). *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti* (M. Kaymakam Nazmi Çev.). Ankara: Büyük Erkânıharbiye Matbaası.

Özcan, A. (1994). Osmanlı Askerî Teşkilatı. E. İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* içinde (C. I, ss. 337-374). İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA).

Parker, G. (2006). *Askeri Devrim, Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800* (T. Zorlu Çev.). Küre Yayınları.

Soyudoğan, M. (2021). Cebelülerin Toplumsal Kökenleri Üzerine. *Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(2), 139-169.

Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. Dergâh Yayınları.

Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı Mâlî Tarihi*. Dergah Yayınları.

Tuncer, H. (1997). *Padişahlar Kanunnamesi*. Ziraat Bankası Kültür Yayınları.

Uluçay, M. Ç. (1955). *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*. Berksoy Basımevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988a). *Osmanlı Tarihi* (C. II). TTK Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988b). *Osmanlı Tarihi* (C. IV). TTK Yayınları.

Üçok, C. (1944). Osmanlı Devleti Teşkilâtında Tımarlar (II). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2*(1), 73-95.